

II Aula Oberta de l'Amèrica Llatina i Àfrica: Història, Societat i Medi Ambient

(Universitat Autònoma de Barcelona, curs 1997-1998)

Raquel Piqué
Montserrat Ventura
UAB

La II Aula Oberta, corresponent al curs 1997-1998, continuant amb la filosofia interdisciplinària encetada en l'edició anterior, ha tingut un nou centre d'interès en els estudis contemporanis sobre l'Amèrica Llatina, el medi ambient. Com en l'edició anterior, ha estat coordinada pel professor Jordi Estévez i la professora Verena Stolcke, del departament d'Antropologia Social i de Prehistòria de la Universitat Autònoma de Barcelona, i organitzada per les professores Raquel Piqué i Montserrat Ventura, del mateix departament. La conferència inaugural, a càrrec de Joan Martínez Alier, va tocar justament un tema de discussió d'àmbit molt global: "Bioprospecció i biopirateria en la història de l'Amèrica Llatina". El ponent, després d'una breu repassada històrica —que ens situà la descoberta de la quina per part del corregidor de Lima a principis del segle XVII per guarir les febres palúdiques, seguint la teràpia indígena—, entrà de ple en el debat entorn de la propietat intel·lectual del coneixement indígena i la seva espoliació occidental. Occident comet l'anomenada biopirateria —terme encunyat per una ONG canadenca el 1992— en gran quantitat de productes, des de varietats de conreus autòctons com el blat de moro o de productes silvestres medicinals, com la *sangre de drago* a l'Equador o la *uña de gato* al Perú. Però el cas més flagrant, més enllà de l'expropiació de recursos genètics agrícoles, és el que ens plantejà a partir del documental fet sobre l'aplicació del projecte de l'inventari del genoma humà entre

els indígenes arawak de la Sierra Nevada de Santa Marta, a Colòmbia. En aquest cas, sota l'escut del bé i del progrés científic, es procedí a la recollida del DNA d'aquesta població, considerat únic pel seu aïllament històric. El fet que suscità més debat, però, fou no sols l'acceptació d'aquesta mena de col·leccions universals i el seu possible mal ús, sinó també el fet d'actuar sobre els cossos de les persones sense informar-los-en prou i sense demanar-los-en el consentiment. Amb aquesta xerrada quedà clara la necessitat d'unir esforços des de diverses disciplines i de plantejar-nos novament la necessitat d'una ètica científica, més enllà de les especialitzacions particularistes, i la de deixar de considerar la població indígena com un objecte d'estudi sense veu ni vot.

Seguint amb l'obertura vers altres disciplines i sempre amb la idea d'entendre com un sol objectiu l'interès necessàriament repartit, la segona xerrada, sota el títol "Terminologia i estandardització de les llengües minoritzades" fou a càrrec de dos professionals de la traducció, Anna Aguilar-Amat i Carles Castellanos, que, des del Departament de Traducció i d'Interpretació de la UAB, han endegat sengles projectes destinats a una comprensió en igualtat de la diversitat lingüística. Anna Aguilar-Amat ens explicà —amb suport digital, la qual cosa féu l'exposició extremament didàctica—, el seu projecte de desenvolupar un programa informàtic que permeti la traducció de les llengües minoritàries de manera no etnocèntrica, intentant minimitzar

la imposició de conceptes occidentals. Amb el programa Multiterm per a Windows tal i com el seu equip l'ha desenvolupat, el projecte pretén la no-discriminació de les llengües minoritàries en la invenció terminològica; la inclusió, en l'àmbit acadèmic, de les llengües vehiculars africanes o ameríndies més esteses; l'intercanvi democràtic de coneixement, en un sentit clarament bidireccional, en àmbits tan conflictius i històricament treballats per l'antropologia com la medicina tradicional, el parentiu o la mateixa informàtica; i un rebuig d'orientació "solidària" en el sentit d'evitar caure en una nova colonització cultural. Amb aquesta perspectiva, el projecte s'ha posat a la pràctica ja per a algunes llengües africanes com el fulfulde, amb la participació d'especialistes autòctons, fet que ha plantejat problemes introductoris que la mateixa experiència permetrà resoldre. Per la seva banda, Carles Castellanos ens introduí en el seu projecte d'estandardització de la llengua amazigha, una de les varietats de berber del nord d'Àfrica, amb una reflexió tant lingüística com política. Aquesta darrera ens permeté ce comprendre les impli-

cacions ideològiques de la tria (dialectal, lèxica, morfosintàctica) a l'hora d'establir criteris comuns per a una llengua tan diversa internacionalment, que en permeti, però, l'aprenentatge escrit, la difusió, l'edició de textos i, per tant, la normalització.

La tercera xerrada ens portà a l'Amèrica indígena, de la mà de "antropòleg japonès Tadashi Yanaí, de la Universitat de Tòquio, qui ens aportà una interessant perspectiva en els estudis sobre la identitat per al cas de la població Maputxe de Xile. Amb el títol "De las verdades del pasado a las creaciones del futuro: transformación de identidades entre los Mapuches contemporáneos" i des d'una perspectiva deleuziana, que li permeté transportar l'èmfasi analític de les formes a les forces que componen aquestes formes (socials, socio-identitàries), ens obrí les vies per a una reflexió de les identitats contemporànies en contextos de diversitat interna extrema, com és el cas dels Maputxe xilens, grup ètnic amb qui el ponent realitzà el treball de camp de la seva tesi doctoral. L'anàlisi d'alguns textos maputxes, com el del ritual del kamarikun o el d'un poeta d'aquesta ètnia, conduí

Les missions caputxines de Veneçuela foren un dels eixos d'atenció de l'Aula

el final de la xerrada, després de la qual s'encetà un controvertit debat entorn de les relacions entre poder i modernitat, entre d'altres.

Canviant de país i de disciplina, la professora Clara de Andrade Alvim, de la Universitat de Brasília, ens portà al camp de la literatura, de la ideologia i dels corrents avantguardistes de l'art brasiler, a fi de donar peu al debat entorn de la projecció de l'art al món de la cultura i de la participació de la intel·lectualitat en el progrés polític de la societat brasilera. "El legado histórico-cultural de los años veinte a los años sesenta en Brasil", conferència extremament ben documentada, serví per entendre l'evolució, des de principis de segle, no solament de l'enfocament estètic i estètic de la literatura brasilera, sinó també de la implicació política dels seus escriptors i de la influència real que aquests tingueren en la creació d'una consciència de canvi social. La ponència, que comptà entre el públic amb membres del col·lectiu d'intel·lectuals i polítics brasilers residents a Catalunya, conclougué amb un debat enriquidor.

Tornant a l'antropologia, però incloent-hi un vessant de gènere, la professora Dolores Juliano parlà de la situació de les dones durant la revolta de Chiapas, a Mèxic. La seva proposta s'inicià amb un aclariment interessant: la història de les persones, no és la història que "els fan" sinó la història "que fan", en el sentit que no n'hi ha prou analitzant l'opressió, les espoliacions o les invasions, i que si el que volem és realment entendre la gent que l'ha viscuda, cal analitzar les fites aconseguides durant els processos dels protagonistes de la història. És el que féu Dolores Juliano en presentar-nos l'experiència de les dones de Chiapas, que han viscut una "modernització" accelerada, el pas de les estructures familiars tradicionals, on la dona tenia un paper molt secundari, a la participació activa en la lluita armada. Tot i les anàlisis negatives d'aquesta participació, les dones, amb la revolució, han adquirit una innegable independèn-

cia, atès que han hagut de crear mecanismes d'autosubsistència arran de l'absentisme creixent dels homes en la vida econòmica de la regió. L'exposició fou seguida d'un intens debat.

Introduint una nova disciplina, que ens ha permès també de fer el vincle entre Amèrica i Àfrica, en Joan Muela, professor d'antropologia de la salut a la UAB ens presentà la conferència "Salut i antropologia aplicada a l'Àfrica i l'Amèrica Llatina", on exposà la seva experiència en projectes de salut al Perú i especialment a Tanzània. L'interès d'aquesta experiència rau en la visió crítica d'un professional d'ambdós àmbits, tant de la salut com de l'antropologia, respecte dels projectes de "desenvolupament" en el camp de la salut i de les difícils interaccions entre el sistema mèdic hospitalari i la medicina tradicional.

La setena conferència, i seguint en la línia mediambiental encetada en aquesta edició, fou a càrrec del doctor Joan Franch, del Departament d'Ecologia de la UAB, qui ens parlà de "Pobresa i deforestació: la frontera agrícola a Nicaragua". Amb acompanyament de diapositives i de forma molt amena, Joan Franch explicà la pràctica de l'agricultura d'artiga dels diferents grups ètnics de la costa atlàntica de Nicaragua, i de les estratègies seguides pel front pioner de colonització. Els darrers anys, la introducció de la ramaderia en les selves tropicals humides, ha conduït a una pobresa progressiva del sòl de difícil solució i de nefastes conseqüències, tant per al medi com per a les poblacions que hi viuen. La perspectiva ecològica en l'estudi de les estratègies econòmiques de les cultures de la costa Atlàntica de Nicaragua, permeté un intercanvi d'idees entre les disciplines representades en el públic.

La història colonial fou encetada enguany pel doctor Josep M. Fradera, professor de la Universitat Pompeu Fabra, qui ens parlà de "Política i representació: les relacions colonials entre Espanya, Cuba i Filipines". Coincidint —per atzar— amb el centenari de la "pèr-

dua" de les colònies de Cuba i Filipines, en Josep M. Fradera ressenyà els fets més significatius que envoltaren els darrers moments de les colònies espanyoles de Cuba i de Filipines. La paradoxa d'aquesta darrera és que, a diferència de la majoria de les colònies americanes, no té lligams directes amb la metròpoli, si no és a través de Mèxic, i que, de fet, no és una colònia "colonitzada" i explotada com les altres. L'interès econòmic de Filipines rau a ser un punt de pas de les mercaderies de la Índia cap a Acapulco, que paguen taxes aranzelàries a Manila, però no en la producció local i l'explotació de la seva mà d'obra. Això explicarà que Filipines no esdevingué una "nació" com ho feren altres colònies americanes. En un segon moment la xerrada exposà les condicions polítiques de finals del segle XIX, on els partits liberals espanyols iniciaren un complex procés de definició dels drets de ciutadania dels habitants de les colònies, que acabaren revertint negativament en el seu control.

La novena conferència seguí amb el tema de les relacions colonials, però fent un petit salt endarrere en el temps. Mario Sanoja, professor d'arqueologia de la Universidad Central de Caracas, Veneçuela, oferí una conferència sobre el tema "Arqueologia del colonialisme en el Carib: les missions caputxines catalanes a Veneçuela". Punt estratègic comercial de sortida cap a Europa —atès que les

Guaianes eren enclavaments europeus no espanyols—, l'interès de les missions caputxines catalanes fou la colonització dels hàbits de manera que permetés l'extensió de conreus i de producció d'interès occidental. L'Orinoco havia estat controlat pels jesuïtes fins al segle XVIII, en què aquests signen una "pau" amb els caputxins que els projecte arqueològic del qual el ponent fou director, portà sobre la política de l'espai endegada pels missioners caputxins com a mesura de control del territori, amb un disseny diferent del clàssic poble colonial estructurat pels jesuïtes. En el cas dels caputxins, al voltant d'un nucli urbà es formen les missions, cadascuna de les quals esdevé un centre de producció diversificada: explotació agrícola, artesana, escoles per a indígenes..., en definitiva, una gran factoria, amb un centre administratiu per a cada centre productiu, com es dedueix de les excavacions. La filosofia dels caputxins de l'època era combatuda pels criolls i per la burocràcia local, que veien com aquells es volien quedar amb les terres i els seus indígenes, amb la constitució de la "República de indios". El projecte del professor Mario Sanoja ha permès en definitiva destacar la importància històrica de les missions caputxines catalanes, tant per a Veneçuela com per a Catalunya, en haver iniciat un model capitalista de desenvolupament en el funcionament econòmic de

*El coneixement dels paradigmes
sobre els quals s'ha basat l'estudi
historicocultural dels pobles
d'Amèrica del Sud està sempre en
els debats de l'Aula Oberta*

les missions que, ni altres ordes, ni els mateixos caputxins d'altres orígens, no havien iniciat. La xerrada fou seguida, com ha estat habitual, per una interessant discussió.

Seguint amb l'arqueologia, Laura Mameli, arqueòloga de la Universitat de la Plata, Argentina, féu un repàs de la recerca arqueològica en aquell país, amb una conferència que portà per títol "Història i estat actual de la recerca arqueològica a l'Argentina". Fent una revisió històrica molt acurada de la disciplina arqueològica al seu país, Laura Mameli permeté fer entendre al públic assistent com els diferents paradigmes teòrics han influït en el desenvolupament dels estudis sobre el passat argentí. La seva exposició es va centrar sobretot en el paradigma historicocultural que, influenciat per arqueòlegs d'origen europeu, va marcar un llarg període en la recerca arqueològica i l'actual paradigma dominant, influenciat per l'ecologia cultural. També va reflexionar sobre les conseqüèn-

cies traumàtiques que tingué el procés militar del seu país en la recerca arqueològica, ja que va significar la pràctica aturada de les investigacions a causa de l'obligat exili d'alguns arqueòlegs i del desinterès institucional cap al patrimoni arqueològic. La recerca actual sobre el poblament antic a Argentina va centrar la darrera part de la seva exposició.

Encara en l'àmbit arqueològic, l'onzena conferència es dedicà a treure l'entrellat dels problemes teòrics de l'arqueologia social. A càrrec de l'arqueòleg mexicà Luis Felipe Bate, la xerrada portà per títol "Problemes teòrics de l'arqueologia social americana", on més s'ha desenvolupat aquest corrent teòric. Originat als anys setanta a partir d'un grup d'investigadors políticament compromesos, de diversos països i amb formació molt heterogènia, l'objectiu inicial fou el de discutir sobre els diferents tipus de marxisme, essent-ne les primeres obres de referència les de Mario

Sanoja, Iruída Vargas i Luis Lumbreras. La denominació d'"arqueologia social" permet superar les contradiccions que les diferents aplicacions del marxisme a l'arqueologia pot comportar. A la conferència es va fer una revisió de l'origen de l'arqueologia social i de les principals categories i conceptes que utilitza. Un dels objectius dels impulsors de l'arqueologia social americana fou unificar conceptes i establir les bases comunes d'aquesta subdisciplina, com la identitat política i els continguts bàsics dels conceptes centrals del materialisme històric. Amb una intervenció plena d'esquemes explicatius molt aclaridors, el professor Bate debaté les dificultats teòriques i metodològiques que l'evolució, la pràctica i el debat sobre la disciplina han anat dissolent.

Fent una síntesi entre posicions antropològiques i arqueològiques, la professora Luisa Vietri, del Museu Pigorini de Roma, ens oferí la conferència "La iconografia femenina precolombina a l'àrea andina: reflexions metodològiques". Molt ben documentada iconogràficament, la ponent inicià l'exposició amb una introducció teòrica on analitzà el nexce entre formes de producció i simbologia per a la representació femenina precolombina, especialment per als Andes Septentrionals (Equador, Colòmbia i Veneçuela), on la representació femenina és important numèricament. Els contextos en què les figures apareixen — àmbits rituals vinculats a llocs de poder o àmbits domèstics, vinculats a posicions socials secundàries— són tan importants com les representacions que l'arqueologia tradicional els ha donat, en què gairebé invariablement el sol atribut positiu que s'ha atorgat a la representació femenina és el de la fertilitat. Les anomenades antropologia del gènere o l'arqueologia de la dona, foren representades entre el públic, fet que permeté establir un debat enriquidor sobre el tema.

La Conferència de clausura de la Segona Aula Oberta de l'Amèrica Llatina i Àfrica fou a càrrec del professor Rafael Grasa, director del

Centre d'Estudis Internacionals de la UAB. Com a corol·lari del curs, el ponent ens parlà de "L'Amèrica Llatina en el sistema internacional de la postguerra freda", dividint l'exposició en tres grans eixos: la noció de sistema internacional i la seva aplicació a l'Amèrica Llatina; els grans temes que al seu parer fan que la passada dècada s'hagi pogut anomenar la "dècada perduda" a l'Amèrica Llatina (creixement econòmic, situació social, panorama subregional, conflictes armats); i en darrer terme, el plantejament d'alguns interrogants, com l'economització de les relacions internacionals i la discutida "mundialització". L'extrema contemporaneïtat del tema suscità l'interès de tots els assistents a la que fou la darrera de les conferències de l'edició 1997-1998 de l'Aula Oberta.

L'Aula Oberta d'enguany ha tingut un seguiment molt positiu, ja que, mercès al seu caràcter interdisciplinari, ha permès a un elevat nombre d'estudiants de molt diverses disciplines i facultats, aprofundir en el seu coneixement de l'Amèrica Llatina, tant en enfocaments teòricodisciplinaris, com pel que fa a diferents períodes històrics, a una gran diversitat de països, com, finalment, des del coneixement de professionals de molt diversa procedència, on, igual que en l'edició anterior, s'ha intentat combinar l'experiència d'investigadors de casa nostra amb la de professionals d'altres universitats catalanes com de diverses universitats llatinoamericanes. En definitiva, considerem aquesta edició de l'Aula Oberta un nou èxit en tots els sentits: de participació, de debat, de resultats i de l'interès per a noves recerques que ha generat. Per aquest motiu, l'Aula Oberta del proper any esdevindrà un curs amb validesa acadèmica, que els estudiants podran escollir com a crèdits de lliure elecció i al qual esperem que assisteixin el màxim nombre possible de participants — estudiants, investigadors i professionals — per continuar avançant en el coneixement d'aquesta àrea d'interès ja general.